

OLGIERD FELCZAK

CMENTARZYSKO KULTURY WSCHODNIOPOMORSKIEJ W SYCHOWIE, GM. LUZINO, ORAZ KWESTIA POPIELNIC Z WYOBRAŻENIEM RĄK

Cmentarzysko kultury wschodniopomorskiej odkryte zostało w 1973 r. przez gospodarza Zenona Kierznikiewicza, który natrafił podczas prac polnych na grób skrzynkowy¹. Badania archeologiczne prowadzono w 1973 i 1976 r., a pracami z ramienia Muzeum Archeologicznego w Gdańsku kierowała mgr B. Wiącek. Omawiane stanowisko oznaczone zostało nr. 3, materiał pochodzący z niego zarejestrowano pod nr inwentarza 1973:60 i 1976:13. Usytuowane jest ono na północnym stoku niewielkiego wzniesienia, na skraju wysoczyzny (wysokość 110 m n.p.m.), w obrębie pola należącego do Z. Kierznikiewicza, w odległości 150 m na N od jego domu i 50 m na W od szosy prowadzącej w kierunku Wejherowa. Wart uwypuklenia jest fakt, że w odległości 200 m na NW od stan. nr 3 położone jest cmentarzysko kultury łużyckiej datowane na Ha C².

Poruszając kwestię położenia stan. nr 3, należy podkreślić, że znajduje się ono na szczególnie sprzyjającym obszarze ekologicznym mieszczącym się w rejonie dwóch rzeczek — Bolszewki i Gościciny. Mikroregion ten charakteryzował się niezwykle intensywnym osadnictwem w okresie wczesnej epoki żelaza. Odkryto tutaj 23 stanowiska, z czego 13 w Luzinie, gm. Linia, 4 w Szemudzie, gm. loco, po 2 w Sychowie i Gościcinie, gm. Wejherowo, oraz po 1 w Pobłociu i Zęblewie, gm. Szemud. Z punktu widzenia wartości naukowej istotnym faktem jest to, że między innymi w Luzinie natrafiono na osadę produkcyjną zajmującą się wyrobem łodzi dłubanek³. Ponadto ze stan. nr 2 w Sychowie znana jest popielnica domkowa⁴, natomiast w wyniku badań w Gościcinie,

¹ W niniejszym opracowaniu grób ten został oznaczony jako obiekt nr 1.

² B. Wiącek, *Popielnica domkowa z Sychowa, gm. Luzino*, „Pomorania Antiqua”, t. 7, 1977, s. 365.

³ B. Wiącek, *Odkrycie dłubanki z wczesnej epoki żelaza na stanowisku produkcyjnym w Luzinie, pow. Wejherowo*, „Pomorania Antiqua”, t. 5, 1974, s. 253—276.

⁴ B. Wiącek, *Popielnica domkowa z Sychowa, gm. Luzino*, „Pomorania Antiqua”, t. 7, 1977, s. 365—390.

dzięki którym odsłonięto cmentarzysko kultury łużyckiej liczące 33 groby, uzyskano szereg nowych danych dotyczących obrządku pogrzebowego w Ha C⁵.

W świetle przytoczonych uwag należy przypuszczać, że omawiany region stanowił jeden z ważniejszych ośrodków osadniczych we wczesnej epoce żelaza na terenie Pomorza Wschodniego.

Na badanym cmentarzysku odsłonięto w sumie 6 obiektów archeologicznych: 4 groby skrzynkowe, w tym 2 bardzo zniszczone, 1 obiekt określony jako skupienie kamieni o niejasnej funkcji i 1 obiekt będący pozostałością po stypie pogrzebowej. W wyniku obserwacji planigrafii obiektów stwierdzono, że te, które oznaczono nr. 1, 2, 4, 5, 6, położone są prawie na jednej linii zorientowanej według osi N—S. Jedyne obiekt nr 3 leży wyraźnie obok podanego układu. Ponadto niezależnie od powyższych uwag zauważono, że obiekty nr 2, 4, 5, 6 usytuowane są w niedużej odległości od siebie, tworząc skupisko (ryc. 1).

Opis najważniejszych obiektów

Obiekt nr 1 — grób skrzynkowy nr 1

Grób wysunięty najdalej na N i usytuowany w odległości 60 m na N od obiektu nr 5 oraz 55 m na W od szosy prowadzącej do Wejherowa. W momencie odkrycia grób był częściowo uszkodzony — stwierdzono brak pokrywy oraz jego południowej ściany. Skrzynia grobowa zbudowana została z czterech pionowo stojących płyt kamiennych (ryc. 2). W dwóch narożnikach utworzonych przez przylegające płyty stały kamienie podtrzymujące. Dno grobu wyłożone było płaskimi kamieniami. Obstawy kamiennej nie stwierdzono (ryc. 3). Wymiary grobu 115 × 90 cm.

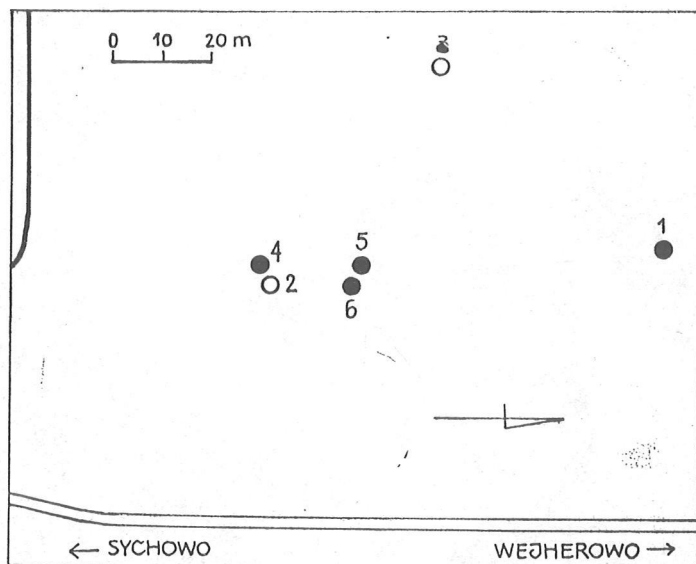
Inwentarz: 3 popielnice

Popielnica nr 1 — twarzowa — ze względu na silne zniszczenie nie udało się odtworzyć jej całkowitego kształtu. Na podstawie znalezionych fragmentów należy stwierdzić, iż była to popielnica twarzowa czarna (świadczy o tym fragment po utraconym uchu), o wysokiej, cylindrycznej szyjce i silnie wydętym brzuchu. Nakryta była pokrywą czapkową, zachowaną również fragmentarycznie.

W popielnicy umieszczone były przepalone kości ludzkie należące do dorosłej kobiety, w wieku 30—40 lat, oraz kości małego dziecka w wieku 6 lat⁶.

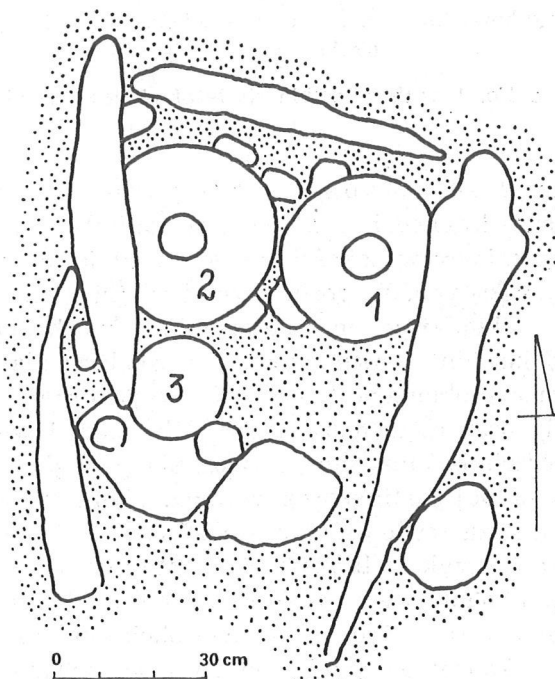
⁵ J. Szwed, *Cmentarzysko grupy kaszubskiej kultury łużyckiej w Gościnnie, pow. Wejherowo*, „Pomorania Antiqua”, t. 6, 1975, s. 429—504.

⁶ J. Gładkowska—Rzeczycka, *Antropologiczna analiza materiałów kostnych z ciepłopalnych grobów w Sychowie, gm. Luzino (stan. 3 Hallstatt D)*, „Pomorania Antiqua”, t. 12, s. 149.

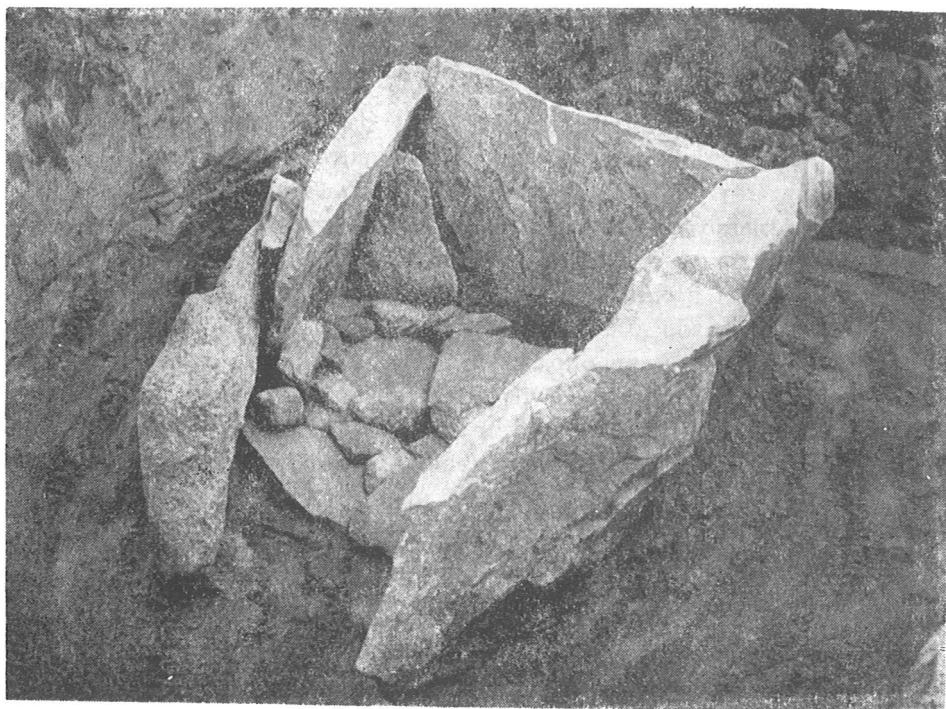
Ryc. 1. Położenie obiektów na stanowisku nr 3 w Sychowie, gm. Luzino

Fig. 1. Position of the objects on site No. 3 at Sychowo, Luzino parish

Ryc. 2. Grób skrzynkowy nr 1

Fig. 2. Chest grave No. 1

Ryc. 3. Grób skrzynkowy nr 1 z widocznym wieńcem kamiennym ułożonym dookoła popielnicy nr 2

Fig. 3. Chest grave No. 1 with a visible circle of stones placed round urn No. 2

Popielnica nr 2 — twarzowa — ma wysoką, cylindryczną szyjkę o lekko wychylonej krawędzi. Brzusiec jest baniasty, z załomem przypadającym poniżej połowy wysokości całego naczynia, co pozwala zaliczyć je do typu przysadzistych. W górnej części szyjki umieszczone jest wyobrażenie twarzy, składające się z nosa, oczu i dwóch uch z kolczykami. Na brzusku pod każdym z nich wyryte są wyobrażenia rąk z dłońmi (ryc. 4). Popielnica zdobiona jest u nasady szyjki ornamentem w postaci dookólnej bruzdy oraz rzędem owalnych dołeczków i wiszących poniżej festonów. Powierzchnia omawianego naczynia jest gładka, ciemnoszara, lekko lśniąca, w dolnej partii schropowacona. Wymiary: wysokość naczynia 28 cm, największa wydętość brzuśca 27 cm, średnica otworu 14 cm.

Ozdoby: sześć kolczyków brązowych, z których jeden miał nanizaną spiralę brązową. Ponadto dwie trójkątne blaszki z brązu (ryc. 5a), trzy paciorki bursztynowe (ryc. 5 b) znalezione obok popielnicy i pochodzące prawdopodobnie z kolczyków zawieszonych w jej uchach. Między kośćmi w popielnicy znajdował się fragment kolczyka brązowego z nanizaną spiralą (ryc. 5 c) oraz prawdopodobnie fragment kabłąka zapinki brązowej (ryc. 5 d).

W popielnicy umieszczone były kości ludzkie należące do kobiety w wieku 35—45 lat.

Popielnica nr 3 — mała, gruszkowata, o smukłej, wysokiej, cylindrycznej szyjce i brzuścu, którego największa wydętość znajduje się 4 cm poniżej połowy wysokości całkowitej naczynia. Zdobiona jest u nasady szyjki inkrustowanym ornamentem jodełkowym w postaci rytej linii, od której z trzech mniej więcej równo oddalonych punktów odchodzą w dół naczynia trzy grupy promieniście rozchodzących się jodełek. Pokrywa reprezentuje typ stożkowato-czapkowaty. Zdobiona jest także inkrustowanym ornamentem jodełkowym w formie czterech linii biegnących w nierównych odstępach względem siebie od wierzchołka do jej krawędzi (ryc. 6). Powierzchnia popielnicy oraz pokrywy jest czarna i lśniąca.

Wymiary: wysokość naczynia bez pokrywy 17 cm, średnica otworu 7,5 cm, największa wydętość brzuśca 17 cm, średnica dna 6 cm, wysokość pokrywy 5,8 cm, średnica otworu pokrywy 8,5 cm.

W popielnicy znaleziono kości ludzkie, które należały do noworodka.

Ryc. 4. Popielnica twarzowa z wyobrażeniem rąk odkryta w grobie nr 1.

Fig. 4. Face urn with representation of hands found in grave No. 1.

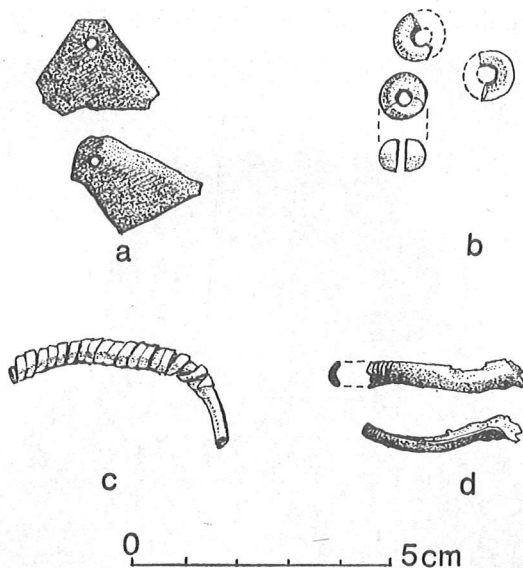
Obiekt nr 3

Obiekt znajdował się w odległości 41 m na NE od obiektu nr 5. Odslonięty został na głębokości 15–20 cm od poziomu humusu i tworzyło go 10 kamieni różnej wielkości, w granicach 25–55 cm, które nie wykazywały regularnego układu. W jego obrębie stwierdzono występowanie węgielków drzewnych i ułamków ceramiki pochodzących z trzech fragmentarycznie zachowanych naczyń

Inwentarz:

1. Grubościenny dzbanek z taśmowatym uchem umieszczonym tuż pod krawędzią, wykonany z gliny o gruboziarnistej domieszce.

2. Dzbanek, pod którego krawędzią, w odległości 2 cm, umieszczone było taśmowate ucho (ryc. 7). Wykonany był z bardzo delikatnej, dobrze wyszlamowanej gliny o drobnoziarnistej domieszce. Średnica otworu naczynia wynosiła prawdopodobnie 12 cm.

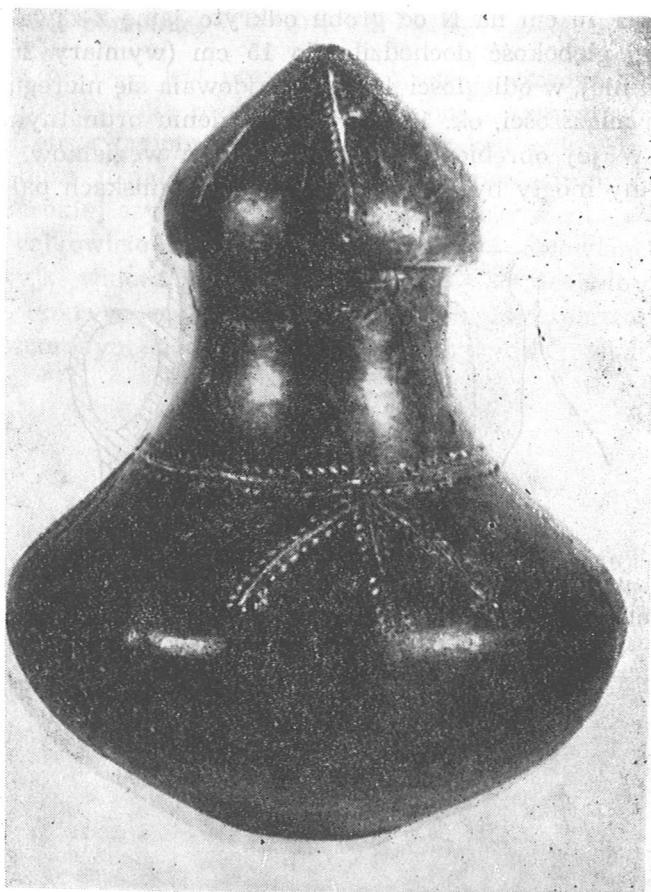

Ryc. 5. Ozdoby pochodzące z popielnicy nr 2; a — trójkątne zawieszki z brązu, b — paciorki bursztynowe, c — fragment kolczyka z nanizaną spiralą, d — fragment kabłąka zapinki brązowej

Fig. 5. Ornaments from urn No. 2: a — triangular, bronze pendants, b — amber beads, c — fragment of an ear-ring with spiral threaded on it, d — fragment of bronze fibula bow

3. Naczynie o nie zidentyfikowanej formie, z delikatnej gliny z dodatkiem drobnoziarnistej domieszki.

Jeżeli chodzi o funkcję obiektu, należy przypuszczać, że mamy tu do czynienia z pozostałością po stypie pogrzebowej.

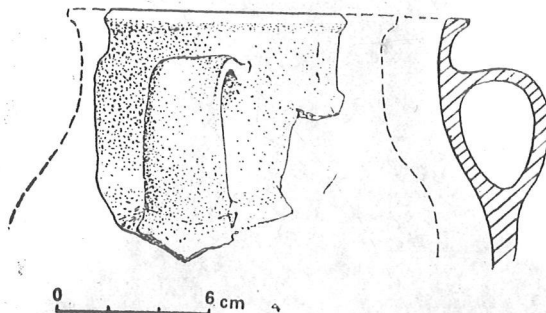
Ryc. 6. Popielnica zdobiona inkrustowanym ornamentem jodełkowym odkryta w grobie nr 1

Fig. 6. Urn decorated with herring-bone inlay ornamentation found in grave No. 1

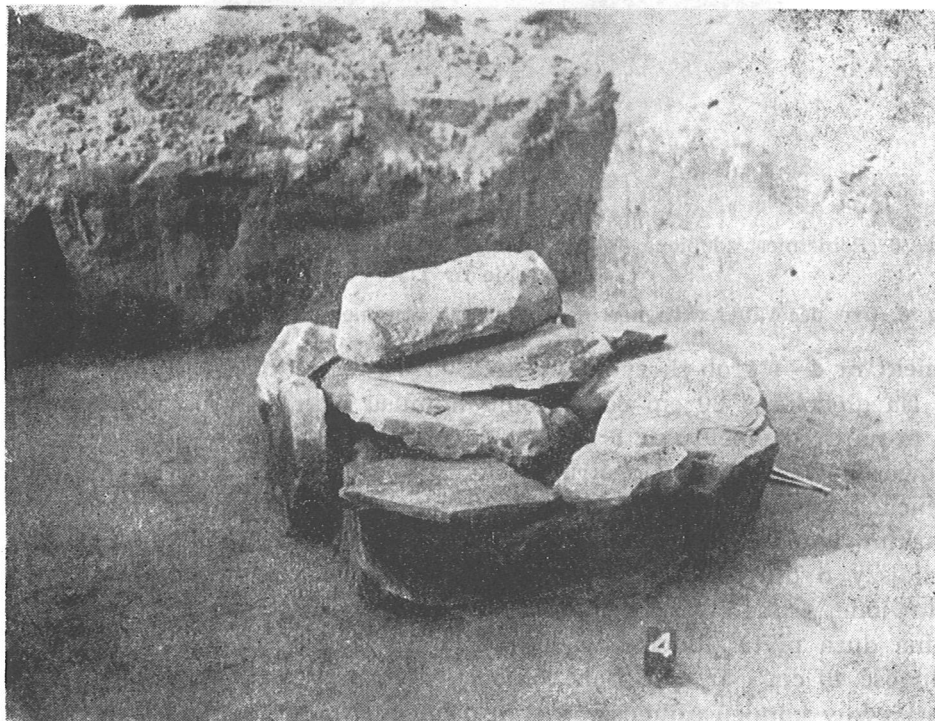
Obiekt nr 4 — grób skrzynkowy nr 2

Na głębokości 20 cm od poziomu humusu odkryto grób usytuowany 16 m na S od obiektu nr 5 oraz 50 m na E od szosy prowadzącej z Sychowa do Wejherowa. Konstrukcja kamienna tworząca grób była w momencie odkrycia bardzo dobrze zachowana. Grób przykryty był dużym płaskim kamieniem (wymiały 60×70 cm), na którym umieszczono mniejszy o długości 50 cm (ryc. 8). Ściany boczne tworzyły pionowo ustawione, grube płyty kamienne, przy czym ścianę wschodnią stanowiła jedna duża płyta (długość 75 cm), natomiast zachodnią, dwie mniejsze (długość 40 cm i 52 cm). Bok północny utworzony był przez jeden duży i masywny kamień (długość 58 cm), bok południowy zaś był zbudowany z dwóch wzajemnie równoległych płyt kamiennych (długość 57 cm i 41 cm). Ponadto przy południowej ścianie grobu znajdowała się obstawa kamienna (ryc. 9).

W odległości 70 cm na N od grobu odkryto jamę z zawartością spalenizny, której głębokość dochodziła do 15 cm (wymiary 20×25 cm). Na wschód od niej, w odległości 40 cm, znajdowała się nieregularna jama o nieznacznej miąższości, ok. 10 cm, i zabarwieniu brunatnym (wymiary 70×80 cm). W jej obrębie zalegała duża ilość węgielków drzewnych. Omawiane jamy mogły być śladami po małych ogniskach palonych przy grobie.

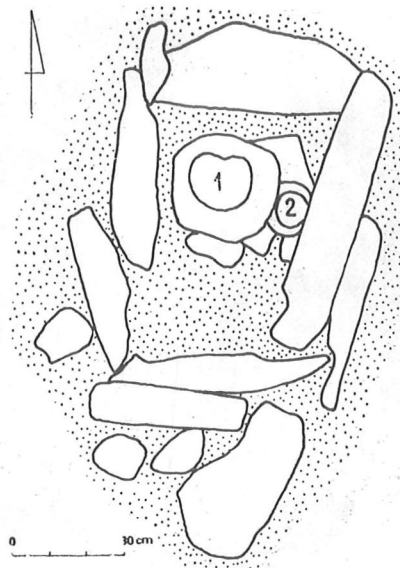
Ryc. 7. Fragment dzbanka z taśmowatym uchem pod krawędzią z obiektu nr 3
Fig. 7. Fragment of jug with tape-like handle below the rim, from object No. 3

Ryc. 8. Grób skrzynkowy nr 2 będący przykładem dobrze zachowanej konstrukcji kamiennej
Fig. 8. Chest grave No. 2 — an example of well-preserved stone construction

Inwentarz: dwie popielnice

Popielnica nr 1 — jest prawie całkowicie zniszczona, gdyż zaraz po odsłonięciu grobu uległa rozsypaniu na drobne fragmenty (ryc. 10). Niemniej dzięki obserwacjom poczynionym w trakcie odkrycia stwierdzono, że była to duża urna o 28 cm wysokości, baniastym, przysadzistym brzuścu i szerokiej szyjce, co możliwe jest do określenia ze względu na znalezienie całkowicie zachowanej pokrywy od omawianej popielnicy. U nasady szyjki widoczny był ornament w postaci dookólnych poprzecznych nacięć. Pokrywa ma kształt stożkowaty z lekko spłaszczonym wierzchołkiem, otoczonym dookoła krótkimi, wrytymi rowkami. Od nich

Ryc. 9. Grób skrzynkowy nr 2

Fig. 9. Chest grave No. 2

odchodzi w mniej więcej jednakowych odstępach w kierunku brzegu pokrywy sześć gałązek jodelki. Ornament jest głęboko ryty, niezbyt staranny. Powierzchnia lekko gładzona, matowa, koloru brązowego. Wymiary pokrywy: wysokość 4,3 cm, średnica 15,3 cm (ryc. 11).

Ozdoby: fragmenty pochodzące z trzech kolczyków żelaznych, z których jeden miał nanizany paciorek bursztynowy, a drugi paciorek bursztynowy i szklany (ryc. 12 a). Fragment kolczyka brązowego (ryc. 12 b).

W popielnicy spoczywały kości mężczyzny zmarłego w wieku 45—55 lat.

Popielnica nr 2 — jest znacznie mniejsza od urny 1 i zachowana całkowicie (ryc. 13). Reprezentuje typ popielnicy z lekko baniastym brzuścem oraz krótką, szerokootworową, cylindryczną szyjką. Największa

wydatłość brzuszca znajduje się w połowie wysokości naczynia, a średnica jej jest nieznacznie większa od wysokości popielnicy. Powierzchnia gładzona, nie zdobiona, koloru szarego. Wymiary: wysokość 13,5 cm, średnica otworu 12,8 cm, średnica brzuszca 14 cm, średnica dna 9,5 cm. Pokrywa wpuszczana ma kształt ściętego stożka. Wymiary: wysokość 3,3 cm, średnica 10 cm. W naczyniu znajdowały się kości należące do dziecka w wieku 6—7 lat.

Ryc. 10. Popielnica nr 1 widoczna w grobie nr 2

Fig. 10. Urn No. 1. visible in grave No. 2

Obiekt nr 5 — grób skrzynkowy nr 3

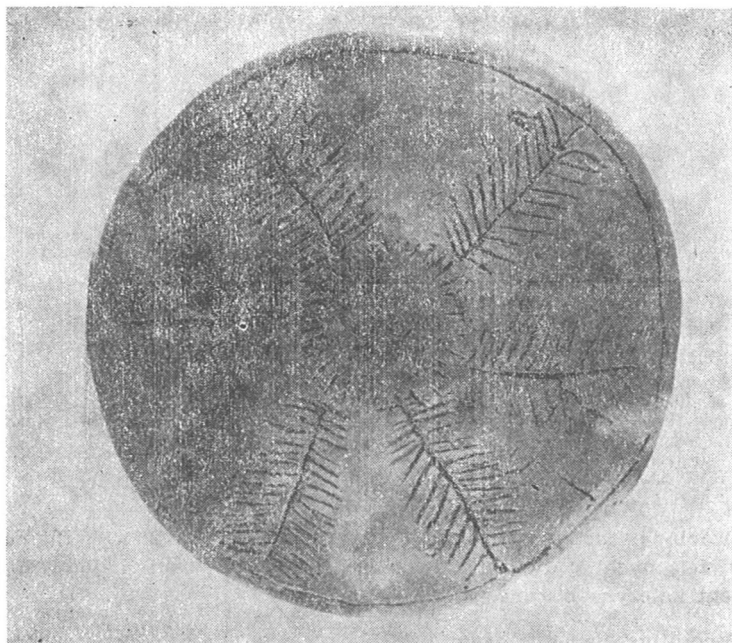
Grób położony był w odległości 50 m na W od szosy prowadzącej z Sychowa do Wejherowa i w odległości 16 m na N od obiektu nr 4. Skrzynia grobowa była silnie zniszczona, tak że zachowały się tylko fragmenty konstrukcji (ryc. 14 i 15).

Inwentarz:

We wnętrzu zniszczonego grobu odkryto fragmenty dwóch dużych rozbitych popielnic, schropowaconych w dolnej partii. W obrębie grobu zalegały przepalone kości ludzkie, które należały do kobiety w wieku 35—45 lat oraz dzieci w wieku 8—10 lat i 1—3 lat.

Obrządek pogrzebowy i analiza materiału

Na cmentarzysku w Sychowie odkryto w sumie 6 obiektów, w tym 4 groby skrzynkowe, z których dwa były poważnie uszkodzone. Tak skromna liczba przebadanych grobów w znacznym stopniu ograniczyła możliwości interpretacyjne w zakresie obrządku pogrzebowego. Niemniej jednak stwierdzono występowanie szeregu elementów obrządku pogrzebowego i poczyniono uwagi o wytwórczości ceramicznej ludności kultury wschodniopomorskiej z wczesnej epoki żelaza.

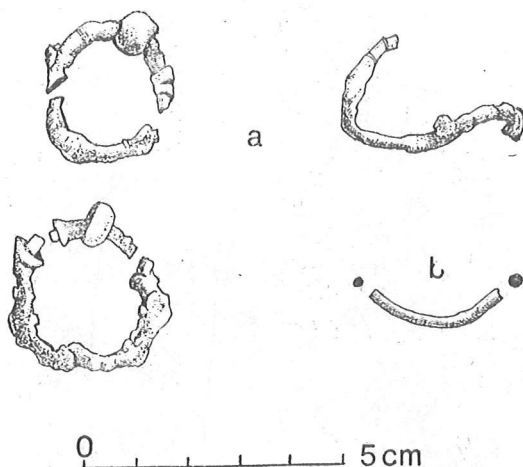
Ryc. 11. Pokrywa popielnicy nr 1

Fig. 11. Lid of urn No. 1

Analiza planigrafii obiektów wykazała pewien porządek w rozmieszczeniu grobów na terenie cmentarzyska. Mianowicie były one usytuowane w jednym pasie na osi N—S. Trudno osądzić, czy był to celowy zabieg, czy też tylko przypadkowy zbieg okoliczności. Warto jednakże zwrócić uwagę na to, że w literaturze przedmiotu znane są cmentarzyska — aczkolwiek dużo większe — wykazujące celowy układ grobów (Szemud i Gościcino)⁷.

⁷ T. Dobrogowski, *Dwa cmentarzyska kultury pomorskiej w Szemudzie w pow. morskim*, *Przegląd Archeologiczny*, t. 8, 1949, s. 299—314; J. Szwed, *Cmentarzysko grupy kaszubskiej...*

Odkryte groby w liczbie 4 reprezentowały typ grobu skrzynkowego o niewielkich rozmiarach, w granicach 120×90 cm. Przeciętnie w każdym z grobów stały dwie popielnice, a jedynie w grobie nr 1 stwierdzono obecność trzech. Na podstawie dwóch zachowanych całkowicie grobów należy sądzić, że w popielnicach spoczywały przepalone kości ludzkie, bez obecności resztek stosu, na którym palono ciała zmarłych. Analiza antropologiczna przepalonych kości ludzkich wykazała, że na cmentarzysku pochowanych było ośmioro ludzi, w tym: 3 kobiety (35—45 lat), 1 mężczyzna (45—55 lat), 2 dzieci młodszych (1—3 lat), 2 dzieci starszych (7—10) i 1 noworodek.

Ryc. 12. Ozdoby pochodzące z popielnicy nr 1 z grobu nr 2: a— fragmenty trzech kolczyków żelaznych z dwoma paciorkami bursztynowymi i jednym szklanym, b— fragment kolczyka brązowego

Fig. 12. Decorative elements from urn No. 1. in grave No. 2: a — fragments of three iron ear-rings with two amber and one glass bead, b — fragment of bronze ear-ring

Na cmentarzysku w Sychowie mamy do czynienia z istotnym elementem obrządku pogrzebowego, przejawiającym się paleniem ogni ofiarnych oraz urządzeniem styp pogrzebowych. Przypuszczalnie na ślad po stypie pogrzebowej natrafiono w ramach obiektu nr 3, w którym odkryto rozbite naczynia codziennego użytku oraz węgiel drzewny i skupisko kamieni. Śladami mogącymi być pozostałością po ogniach ofiarnych były dwie jamy zawierające węgielki drzewne, które zostały odsłonięte w sąsiedztwie grobu nr 4. Należy podkreślić, że tego typu obiekty odkrywane na terenie cmentarzysk były podobnie interpretowane przez innych autorów w opracowaniach dotyczących obrządku pogrzebowego⁸.

* T. Malinowski, *Obrządek pogrzebowy ludności kultury pomorskiej*,

Jeżeli chodzi o wyposażenie grobowe, na uwagę zasługują przede wszystkim dwie popielnice znalezione w obiekcie nr 2: popielnica twarzowa nr 2, będąca unikatowym znaleziskiem ze względu na umieszczenie na jej brzusku wyobrażenia rąk⁹, oraz popielnica nr 3, która wyróżnia się spośród pozostałych odkrytych naczyń formą oraz starannością wykonania. Zalicza się do małych popielnic typu gruszkowatego i ma ornament jodelkowy będący charakterystycznym elementem zdobniczym naczyń sepulkralnych wykonanych przez ludność kultury wschodniopomorskiej.

Wyroby metalowe reprezentowane są głównie przez ozdoby w rodzaju kolczyków brązowych i żelaznych wraz z zawieszkami trójkątnymi,

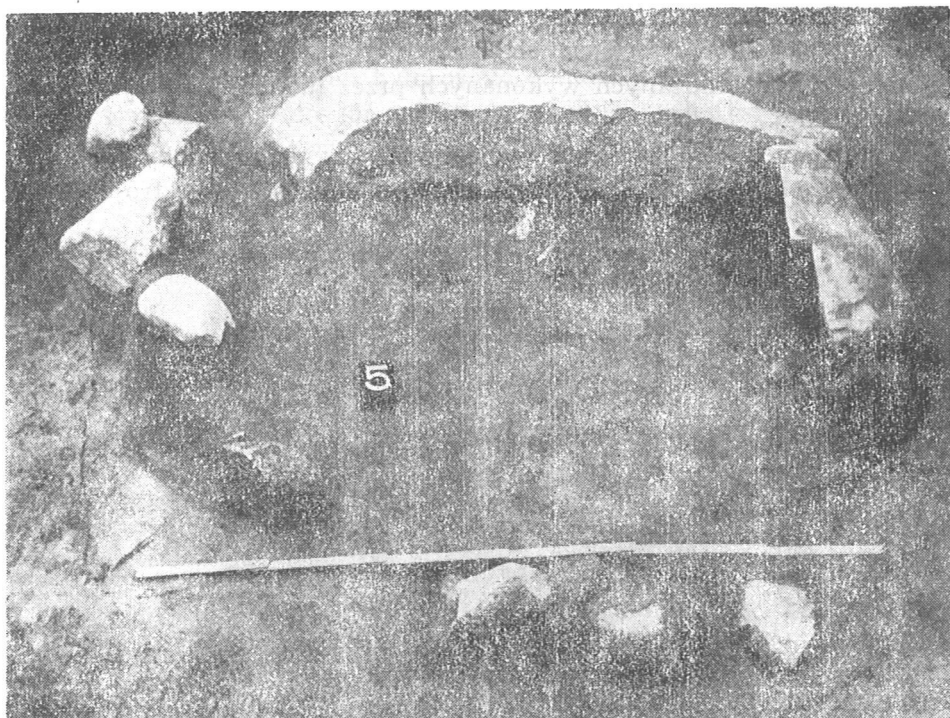
Ryc. 13. Popielnica nr 2 z grobu nr 2

Fig. 13. Urn No. 2 from grave No. 2

Wrocław—Warszawa—Kraków 1969, s. 84—87, L. Łuka, *Obrządek pogrzebowy i wierzenia u plemion kultury wschodniopomorskiej na Pomorzu Gdańskim. Część II*, „Pomorania Antiqua”, t. 3, 1971, s. 30—31.

⁹ Popielnicy twarzowej z wyobrażeniem rąk poświęcam drugą część niniejszego opracowania.

które umieszczane były w uchach popielnic twarzowych. We wnętrzu jednej z nich znaleziono fragment pochodzący prawdopodobnie z zapinki brązowej. Wśród ozdób brązowych należy wyróżnić pięć paciorków nanizanych pierwotnie na kolczyki.

Ryc. 14. Grób skrzynkowy nr 3 w trakcie eksploracji

Fig. 14. Chest grave No. 3 during exploration

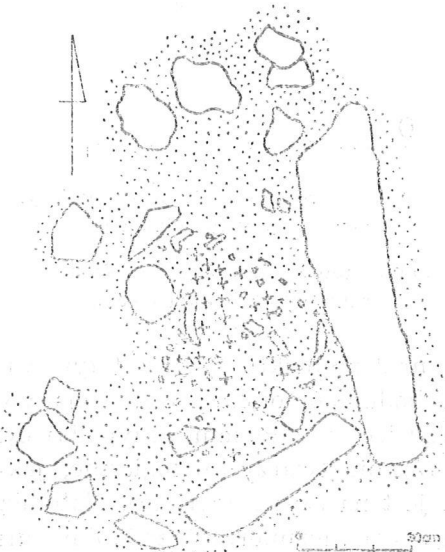
Chronologia

Ze względu na brak dobrze zachowanych wyrobów metalowych elementem datującym cmentarzysko są przede wszystkim naczynia z obiektu nr 1, tzn. popielnica nr 2 i nr 3. Pierwsza z wymienionych, charakteryzująca się plastycznym wyobrażeniem twarzy oraz bogatym zdobnictwem popartym staranną techniką wykonania, winna być w kontekście uwag zawartych w opracowaniach J. Kruka i L. J. Łuki, datowana na koniec okresu Ha D¹⁰. Potwierdzeniem tego datowania jest obecność małej popielnicy nr 3, która zdobiona jest inkrustowanym

¹⁰ J. Kruk, *Zagadnienie popielnic twarzowych*, „Archeologia Polski”, t.14, 1969, z. 1, s. 95—135. L. Łuka, *Kultura wejherowsko-krotoszyńska*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, pod red. W. Hensla, t. IV, Wrocław 1979, s. 160—161.

ornamentem w formie jodelki, charakterystycznym dla naczyń grobowych z okresu Ha D¹¹. Jednocześnie brak ceramiki datowanej na wcześniejszy i środkowy okres lateński wyklucza możliwość późniejszego datowania cmentarzyska niż na okres Ha D.

W świetle przytoczonych wyżej danych i uwag należy stwierdzić, że pod względem relacji jakościowo-ilościowych w zakresie obrządku pogrzebowego oraz wyposażenia grobów omawiane cmentarzysko jest zbliżone do wielu znanych już stanowisk z rejonu Pomorza Wschodniego datowanych na okres Ha D.

Ryc. 15. Grób skrzynkowy nr 3

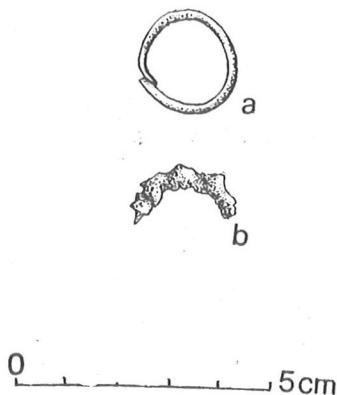
Fig. -15. Chest grave No. 3

Kwestia popielnic z wyobrażeniem rąk

Drugą część niniejszego artykułu poświęcimy między innymi popielnicy z wyobrażeniem rąk (ryc. 18). Zasluguje ona na wyróżnienie z uwagi na unikatowy charakter. Jej odkrycie jest okazją do poruszenia kwestii związanych z genezą, funkcją oraz nadbudową ideologiczną w szerokim tego słowa znaczeniu — towarzyszącą wytwarzaniu popielnic z wyobrażeniem rąk. Ponadto należy podkreślić, że przedstawiony artykuł nie ma zawierać szczegółowej analizy semantyki naturalnej czy też alegorycznej przedstawień na urnach, ponieważ kwestie te były szczegółowo omawiane w pracach L. J. Łuki, W. Szafrąńskiego i J. Sylwe-

¹¹ L. J. Łuka, *Kultura wejherowsko-krotoszyńska...*, s. 161.

strowicza¹². Autor postawił sobie za zadanie wyciągnięcie najważniejszych wniosków i sugestii wynikających z analizy konkretnych danych w ujęciu porównawczym, jak i w zakresie relacji ilościowych.

Ryc. 16. Ozdoby znalezione w grobie nr 4: a — kolczyk brązowy, b — fragment kolczyka żelaznego

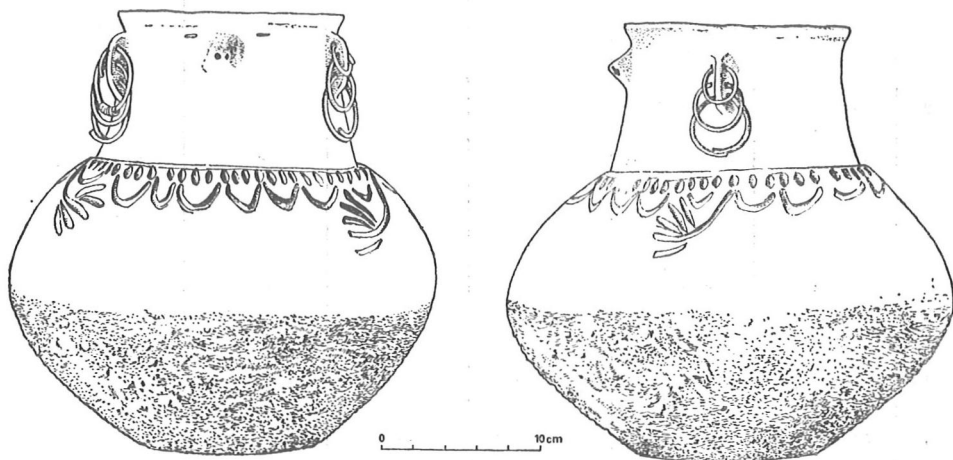
Fig. 16. Decorative elements found in grave No. 4: a — bronze ear-ring, b — fragment of iron ear-ring

Forma popielnicy nr 2 z obiektu nr 1 jest typowa dla popielnic twarzowych kultury wschodniopomorskiej. Ma ona wysoką, cylindryczną szyjkę i baniasty brzusek z załomem przypadającym poniżej połowy jej wysokości. Wyobrażenie twarzy analogicznie, jak w innych popielnicach, umieszczone jest na szyjce (ryc. 17). Natomiast najistotniejszym elementem, występującym niezmiernie rzadko na urnach, jest wyobrażenie rąk, znajdujące się poniżej obu uch, na brzuku. Ręce przedstawione są w postaci rytych linii łukowato zagiętych i zakończonych pięcioma krótszymi kreskami rozstawionymi podobnie jak palce dłoni ludzkiej (ryc. 18). Wizerunek rąk ma tak realistyczne cechy, że jego interpretacja nie pozostawia żadnych wątpliwości. U nasady szyjki znajduje się ornament owalnych dołeczków i półkolistych festonów, który wyobraża zapewne naszyjnik.

Podobnych popielnic, różniących się jedynie mniej lub bardziej schematycznym potraktowaniem przedstawienia rąk oraz większym zakresem dodatkowych wizerunków, znamy z terenu Polski około 30 egzemplarzy (tab. I—III). W niniejszym opracowaniu wzięliśmy pod uwagę tylko 25 naczyń grobowych, ponieważ daleko posunięta schematyzacja

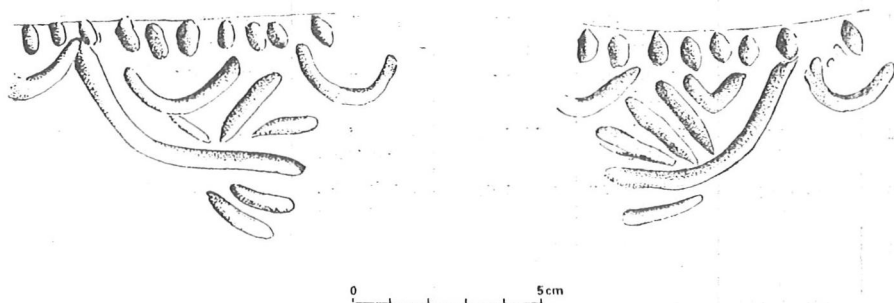
¹² L. J. Łuka, *Obrządek pogrzebowy i wierzenia...*, s. 68—82; W. Szafranski, *Archeologia w sporze o genezę religii*, „Pomorania Antiqua”, t. 6, 1975, s. 375—428; J. Sylwestrowicz, *Interpretacja znaczenia motywów boru, jelenia i tarczy w przedstawieniach figuralnych kultury wschodniopomorskiej*, „Pomorania Antiqua”, t. 9, 1979, s. 9—60.

w zakresie przedstawienia rąk na pozostałych utrudniała ich właściwą interpretację¹³. Jeśli chodzi o liczbę oraz zasięg popielnic z wyobrażeniem rąk, to należy podkreślić, że na 25 okazów 18 pochodzi z Pomorza Gdańskiego, 5 z Wielkopolski i po 1 z okolic Złotowa oraz Bydgoszczy (wykaz na końcu artykułu).

Ryc. 17. Popielnica twarzowa z wyobrażeniem rąk

Fig. 17. Face urn with representation of hands

Ryc. 18. Rysunek rąk z popielnicy twarzowej nr 2

Fig. 18. Drawing of hands from face urn No. 2

W celu ułatwienia analizy omawianych popielnic przedstawiono tabelaryczne zestawienie elementów i cech towarzyszących naczyniom grobowym (tab. 1).

¹³ Chodzi tutaj o kilka popielnic spośród dużej liczby tego typu, które były umieszczone w pracy La Baume'a poświęconej popielnicom twarzowym. W. La Baume, *Die Pommerellischen Gesichtsurnen*, Mainz 1963.

Analiza elementów i cech towarzyszących popielnicom z wyobrażeniem rąk

Nr urny	Rodzaj grobu ilość popielnic	Sposób przedstawienia rąk	Przedmiot trzymany w ręku	Przedstawienia figuralne	Wizerunki ozdób na popielnicy	Ozdoby wewnątrz popielnicy
1	2	3	4	5	6	7
1	rodzinny 2	symboliczny jodelka	—	—	szpila naszyjnik	spirale z taśmy i wisiorek
2	rodzinny 24	realistyczny	—	—	szpila	pierścioneł brązowy
3	rodzinny 5	schematyczny	2 oszczepy	—	szpila	szczypce, 2 szpile, brzytwa, muszla
4	rodzinny 4	symboliczny jodelka	—	—	szpila napierśnik	pierścioneł brązowy
5	rodzinny ?	symboliczny jodelka	1 szczep	—	—	—
6	rodzinny 11	schematyczny	2 oszczepy	—	2 szpile	—
7	rodzinny 11	schematyczny	2 oszczepy	—	2 szpile	—
8	rodzinny 6	schematyczny	—	4 sylwetki zwierzęce	szpila napierśnik	—
9	?	symboliczny jodelka	3 oszczepy	—	—	—
10	?	symboliczny jodelka	—	—	szpila napierśnik	—
11	?	symboliczny jodelka	—	—	napierśnik	?
12	rodzinny 5	symboliczny jodelka	2 oszczepy	1 sylwetka zwierzęca	2 szpile	—
13	rodzinny 5	symboliczny jodelka	2 oszczepy	1 sylwetka zwierzęca	2 szpile	—
14	?	symboliczny jodelka	—	—	szpila napierśnik	?
15	jednostkowy	realistyczny	—	—	napierśnik	—
16	jednostkowy	schematyczny	—	—	2 szpile	—
17	rodzinny 5	symboliczny jodelka	2 oszczepy	1 sylwetka zwierzęca	2 szpile	—
18	?	symboliczny jodelka	3 oszczepy	1 sylwetka zwierzęca	—	?
19	jednostkowy	schematyczny	—	—	szpila napierśnik	—
20	jednostkowy	symboliczny jodelka	—	—	—	?
21	?	symboliczny jodelka	2 oszczepy	—	2 szpile	?

1	2	3	4	5	6	7
22	rodzinny 3	symboliczny jodełka	—	—	szpila i naszyjnik kołnierzo- waty	—
23	?	symboliczny jodełka	2 oszczepy	—	2 szpile	—
24	jednostkowy	symboliczny jodełka	2 oszczepy	1 sylwetka zwierzęca	—	?
25*	rodzinny 3	realistyczny	—	—	naszyjnik	2 fragm. ozdób brązowych

Numeracja popielnic w tabeli odpowiada numerom i nazwom miejscowości w spisie popielnic dotyczącym omawianych naczyń.

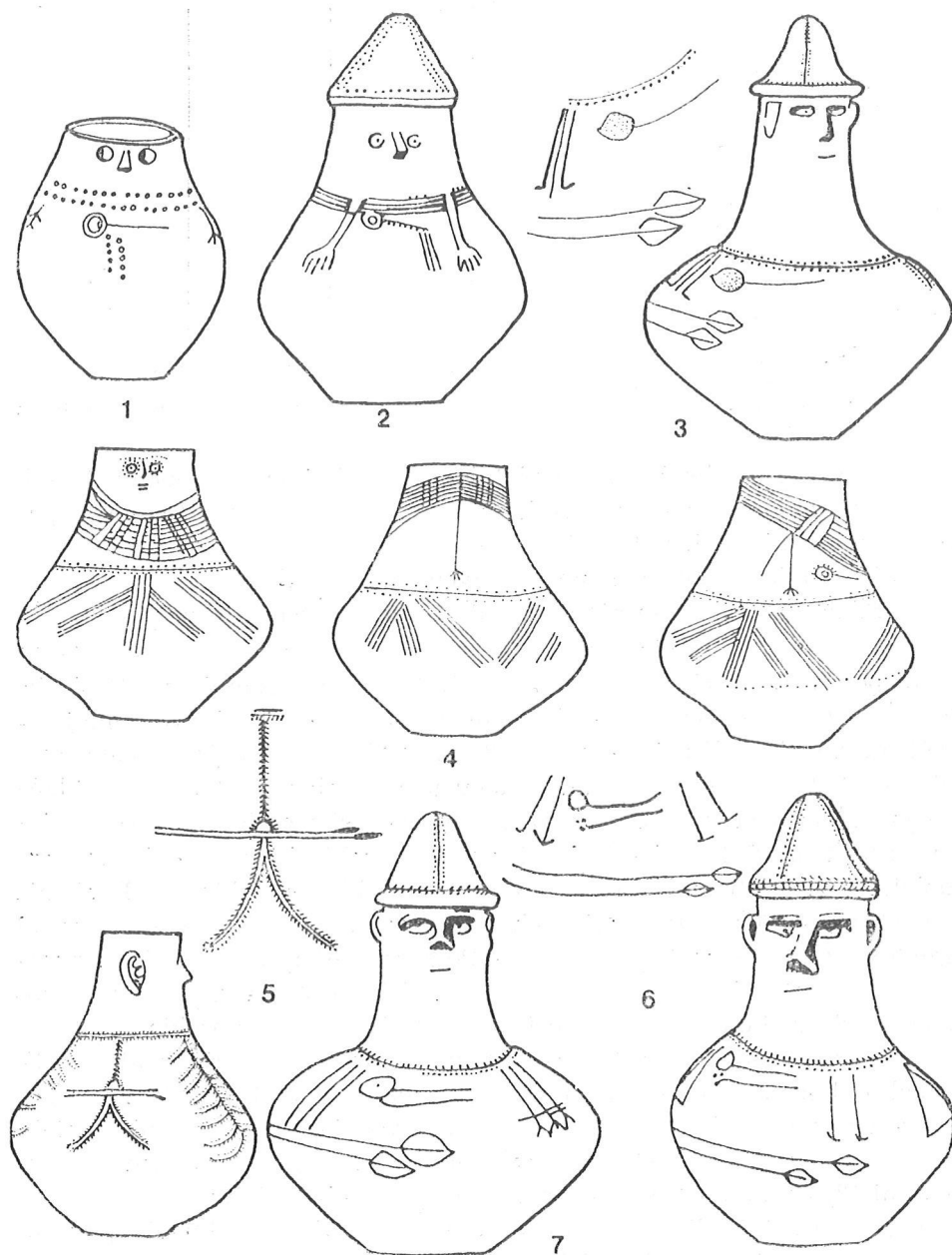
* — Numerem 25 oznaczono popielnicę z Sychowa, której nie ma w wykazie nr 1, ponieważ opisana jest dokładnie w tekście.

Obserwacja wyobrażeń na popielnicach pod kątem występowania lub braku przedmiotów usytuowanych w bezpośrednim sąsiedztwie rąk pozwoliła wyróżnić dwie kategorie naczyń:

1. Popielnice z wyobrażeniem samych rąk,
2. Popielnice z wyobrażeniem rąk trzymających oszczepy.

Pierwsze wyobrażenia występują na obszarze Pomorza Gdańskiego na 10 popielnicach (Gogolin, Klonowo Dolne — 2 egzemplarze, Pobłocie, Pręgowo, Gdańsk-Owczarnia, Świchowo, Zęblewo, Sychowo, miejscowość nieznana), w Wielkopolsce na 3 egzemplarzach (Binino, Lednogóra, Jabłkowo). Przy rozpatrywaniu zasięgu urn na obszarze Pomorza Gdańskiego należy zwrócić jeszcze raz uwagę na mikroregion położony między rzeczkami Bolszewką i Gościciną, w obrębie którego odkryto trzy popielnice z wyobrażeniem rąk (Sychowo, Pobłocie, Zęblewo). Popielnic z wyobrażeniem rąk trzymających oszczepy zarejestrowano w sumie 12 egzemplarzy, z czego 8 na obszarze Pomorza Gdańskiego, a 4 na pozostałym terenie Polski. Ważną okolicznością jest fakt, że 8 urn pochodzących z Pomorza Gd. zostało znalezionych w obrębie 4 stanowisk (Karczemki — 3, Gdynia-Redłowo 3, Reda — 1, Kierwałd — 1). Ponadto bliższa analiza popielnic z Karczemek i Gdyni-Redłowa pozwala przypuszczać, że stanowią one wytwór jednej pracowni. Zostały oznaczone numerami 3, 6, 7, w przypadku pracowni z Karczemek i numerami 12, 13, 17 w przypadku pracowni z Gdyni-Redłowa.

Przy dalszej analizie przeprowadzonej na podstawie tabeli 1, wysunięto w zakresie relacji ilościowych uchwytnych w ramach poszczególnych cech następujące wnioski. Na 25 przebadanych popielnic stwierdzono w stosunku do cechy pierwszej, iż wystąpiły one w 13 przypadkach w grobie rodzinnym, a tylko 4 razy w grobie jednostkowym (w ośmiu przypadkach cechy tej nie udało się określić ze względu na brak danych). Jeśli chodzi o sposób przedstawienia rąk, to w zdecydowanej wię-

Tabl. I. Popielnice twarzowe z wyobrażeniem rąk, nr 1—7

Plate I. Face urns with representation of hands, Nos. 1—7

kszości były one wykonane symbolicznie lub schematycznie (23 egz.), a trzykrotnie realistycznie. Z wizerunkiem jednego oszczepu znamy dwie popielnice, z dwoma oszczepami — 8 naczyń, z trzema oszczepami — 2 egzemplarze. Brak rysunków oszczepów stwierdzono na 12 popielnicach. Przedstawienia sylwetek zwierzęcych zaobserwowano na pięciu naczyniach. Najczęstszymi ozdobami na popielnicach były szpile i napierśniki. Pierwsze z wymienionych wystąpiły w 16 przypadkach, drugie w 7 przypadkach. Występowanie ozdób wewnątrz popielnic stwierdzono jedynie w trzech przypadkach. W pozostałych naczyniach grobowych albo ich nie było, albo brak jest dostatecznych danych. Prawie wszystkie popielnice, z wyjątkiem czterech, były ornamentowane różnego rodzaju motywami. Zestawione dane w zakresie stosunków ilościowych w ramach poszczególnych cech wykazują, iż popielnice z wyobrażeniem rąk najczęściej umieszczane były w grobach rodzianych i charakteryzowały się dużą ilością różnorodnych przedstawień oraz bogactwem wątków ornamentacyjnych. Wielokrotnie spotykanymi wizerunkami na popielnicach były ozdoby w formie napierśników i szpil oraz oszczepów.

W dalszym toku postępowania dokonano analizy porównawczej w celu wykrycia współwystępowania oraz zbieżności cech. W jej wyniku stwierdzono następujące zależności między poszczególnymi cechami, które zostały ujęte w punktach:

1. Na 13 popielnicach z wizerunkami oszczepów aż osiem mieściło na powierzchni rysunki 2 szpil, w jednym przypadku wystąpiła 1 szpila, a cztery nie miały takich przedstawień.

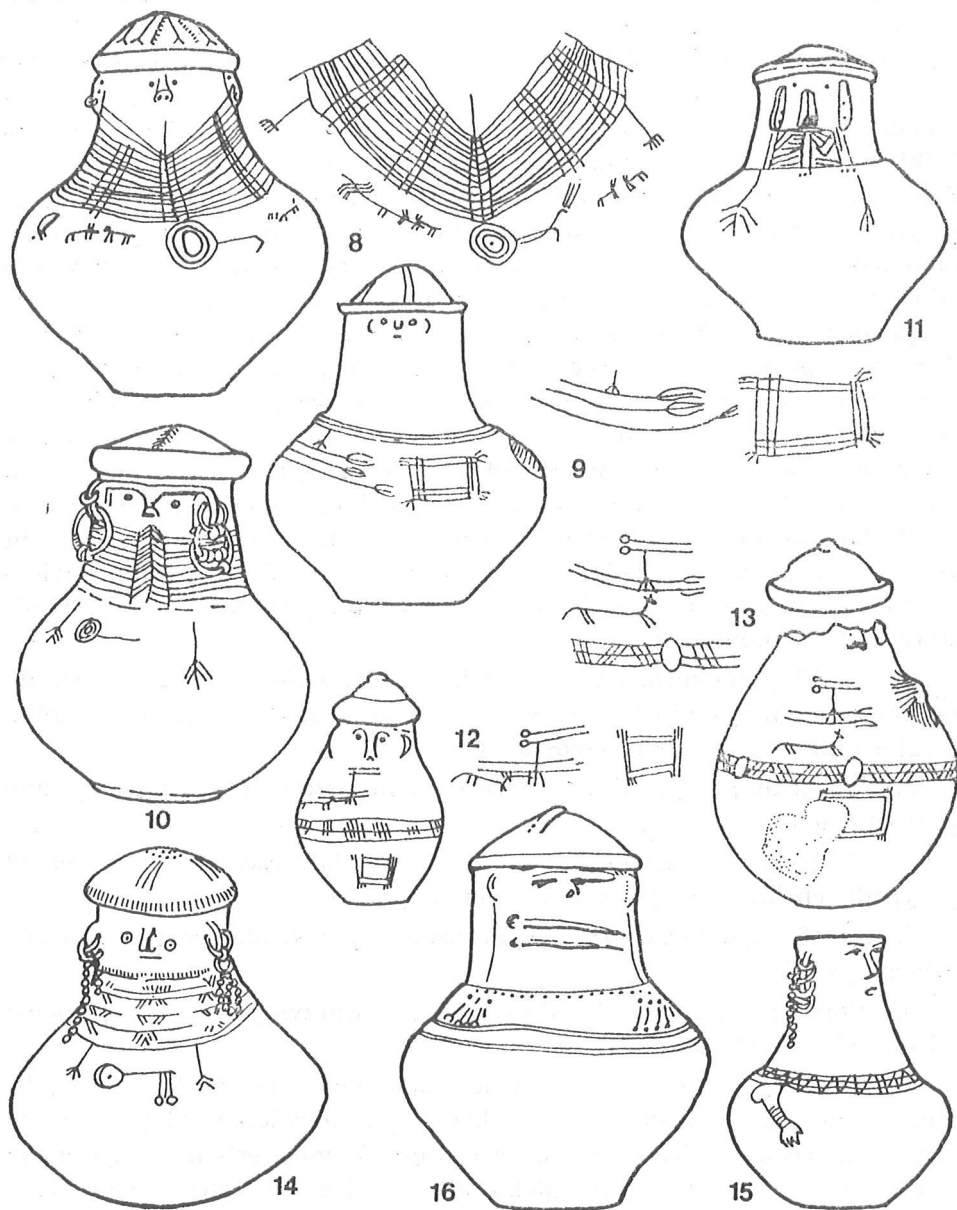
2. Ani jednej popielnicy z wizerunkiem oszczepu nie towarzyszyło przedstawienie napierśnika.

3. Naczyniom z wyobrażeniem rąk bez obecności oszczepów w 10 przypadkach towarzyszyło wyobrażenie napierśnika.

4. Na 16 popielnicach ręce wyobrażone były symbolicznie w postaci gałązek jodełki.

5. Popielnicom z rysunkami oszczepów towarzyszył w 5 przypadkach wizerunek zwierzęcia.

Biorąc pod uwagę fakt, iż suma popielnic, a co za tym idzie, liczba elementów podlegających analizie, była niewielka, zdajemy sobie sprawę, że podane zależności między poszczególnymi cechami są względne i nie mogą prowadzić do daleko idących jednoznacznych wniosków. Niemniej jednak podane wyżej uwarunkowania umożliwiły wysunięcie kilku wniosków na temat funkcji i genezy omawianych wyobrażeń. Szczególnie ważne w tym przypadku są pierwsze trzy podane punkty, które w zasadniczy sposób rzutują na określenie płci osobników pochowanych w popielnicach. Jak powszechnie wiadomo, już od dawna trwają dociekania i dyskusje nad możliwością rozróżnienia popielnic według płci w sytuacji, kiedy brak jest analizy antropologicznej kości umie-

Tabl. II. Popielnice twarzowe z wyobrażeniem rąk, nr 8—16

Plate II. Face urns with representation of hands, Nos. 8—16

szczanych w ich wnętrzu. Ściślej mówiąc, rodzi się pytanie: czy na podstawie wyobrażeń na popielnicach można określić płeć pochowanego osobnika i czy wytwórcy omawianych popielnic chcieli w sposób celowy i jednoznaczny zaakcentować płeć pochowanego człowieka. Obszernie wypowiedział się na ten temat T. Malinowski¹⁴, który zakwestionował możliwość określenia płci wyłącznie na podstawie ozdób i przedstawień umieszczonych w popielnicach. Jednak w świetle przytoczonych przez nas danych, dotyczących popielnic z wyobrażeniem rąk, należy przyjąć, że pogląd ten jest słuszny tylko w stosunku do pewnej kategorii urn. Mianowicie wnioski zawarte w punktach pierwszym i drugim dowodzą, że wizerunki ozdób i broni na popielnicach z wyobrażeniem rąk miały przypuszczalnie na celu określenie płci pochowanego osobnika, przy czym atrybutem męskiej popielnicy były oszczepy, a także często 2 szpile, natomiast popielnice żeńskie były oznaczone wizerunkiem napierśnika oraz w większości przypadków jedną szpilą. Według tych zasad do żeńskich zaliczano wszystkie — oprócz oznaczonych numerami 20 i 16 — urny, które nie miały rysunków oszczepów. Należy podkreślić, że za cechę pierwszoplanową określającą płeć pochowanego osobnika uważamy w przypadku mężczyzny obecność oszczepu, a u kobiety napierśnika lub naszyjnika. Natomiast przedstawienia samych szpil, przy jednoczesnym braku wyobrażeń oszczepów i napierśników, nie mogą być wyznacznikiem płci, podobnie jak i kolczyki, co słusznie zauważył T. Malinowski¹⁵. Przykładem na to, że nie zawsze popielnica z jedną szpilą musi być żeńska, była urna z Sośnicy, pow. Pleszew, w której złożono kości mężczyzny. Jednakże dodać trzeba, że na tej samej popielnicy umieszczono oszczepy będące czynnikiem determinującym jej przynależność do kategorii urn męskich¹⁶. Powyżej wysunięty pogląd, dotyczący określenia płci pochowanego człowieka, potwierdzają popielnice odkryte w Sychowie i Bininie. Fakt znalezienia w ich wnętrzu kości kobiecych, pokrywał się z interpretacją ich jako żeńskich na podstawie sposobu ukazania rąk oraz obecności ozdób przypisywanych według naszych ustaleń kobietom. Ponadto warto zwrócić uwagę, że na dotychczas znanych popielnicach przedstawienia napierśnika i oszczepu nie występują równocześnie.

Wobec tylu danych pokrywającymi się i wykluczających należy chyba odrzucić element przypadkowości czy też subiektywnej oceny. Jeżeli przyjmujemy, że przynajmniej część popielnic twarzowych, a szczególnie popielnic z wyobrażeniem rąk, miała wizerunki mające na

¹⁴ T. Malinowski, *Niektóre wyobrażenia w popielnicach, zwłaszcza twarzowych kultury pomorskiej a płeć pochowanych osobników*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 32, 1966—1967, s. 16—24.

¹⁵ Tamże, s. 16—24.

¹⁶ W. La Baume, *Die Pommerellischen...*, ryc. 60.

celu określenie płci osobnika w nich pochowanego, trzeba nieco pod innym kątem spojrzeć na związaną z tym kwestię nadbudowy ideologicznej. W artykule poświęconym urnom twarzowym W. Szafrąński uważa, że są one plastycznym i rytualnym wyrazem koncepcji ideologicznej propagującej wiarę w odrodzenie pośmiertne zmarłego za przyczyną bogini księżycy. Bogini ta jest według niego wyobrażona na popielnicach, przedmioty zaś w formie ozdób czy broni wyryte na niektórych urnach wiążą się ściśle z jej kultem¹⁷. Otóż w aspekcie danych i uwag przedstawionych w niniejszej pracy można pokusić się o sformułowanie częściowo zmodyfikowanej koncepcji W. Szafrąńskiego, przynajmniej co do popielnic z wyobrażeniem rąk. Mianowicie należy uznać — zgodnie z sugestiami tegoż autora — że wyobrażenie twarzy na popielnicach rzeczywiście miało przedstawiać boginię śmierci, natomiast należałoby polemizować z tezą mówiącą, że przedmioty narysowane na brzuścu naczyń wiązały się z kultem tej bogini.

Wobec powyższego należy przyjąć, że ludność kultury wschodniopomorskiej pod wpływem impulsów idących od Etrusków — które z kolei pobudzały do życia zakodowany w świadomości miejscowej ludności kult bogini życia i śmierci — zaczęła wyrabiać popielnice z wyobrażeniem twarzy mającej symbolizować boginię. Jednocześnie wykonywała na brzuścach omawianych naczyń wizerunki przedmiotów (oszczepy, napierśniki, naszyjniki, szpile), które miały symbolizować płeć pochowanego człowieka. Pogląd ten potwierdzają przytoczone wcześniej trzy pierwsze punkty wysunięte na podstawie analizy porównawczej.

Ważne spostrzeżenia dotyczące sposobu przedstawienia rąk, wynikające z wierzeń ludności kultury wschodniopomorskiej, zawarte są w czwartym punkcie, mówiącym, że na około 80% omawianych w niniejszej pracy naczyń grobowych są wyobrażenia rąk wykonanych symbolicznie w postaci gałęzi świerku lub jodełki. Często zamiast gałązek występują także rysunki samych igiełek pochodzących od drzew iglastych. Mamy tu więc do czynienia z przejawem dendromorfizmu, którego genezy trzeba doszukiwać się w dążności ówczesnego człowieka mającej na celu powrót do praśrodowiska, jakim był las¹⁸.

Symbole lasu — motywy jodełkowe lub gałązki drzew iglastych — wiążą się ściśle z wierzeniami ludności kultury wschodniopomorskiej nadającymi im przypuszczalnie magiczną moc trwania i przetrwania¹⁹.

Reasumując należy podkreślić dualistyczne znaczenie rąk znajdujących się pod wyobrażeniem twarzy. W pierwszym znaczeniu spełniały

¹⁷ W. Szafrąński, *Archeologia w sporze...*, s. 375—482.

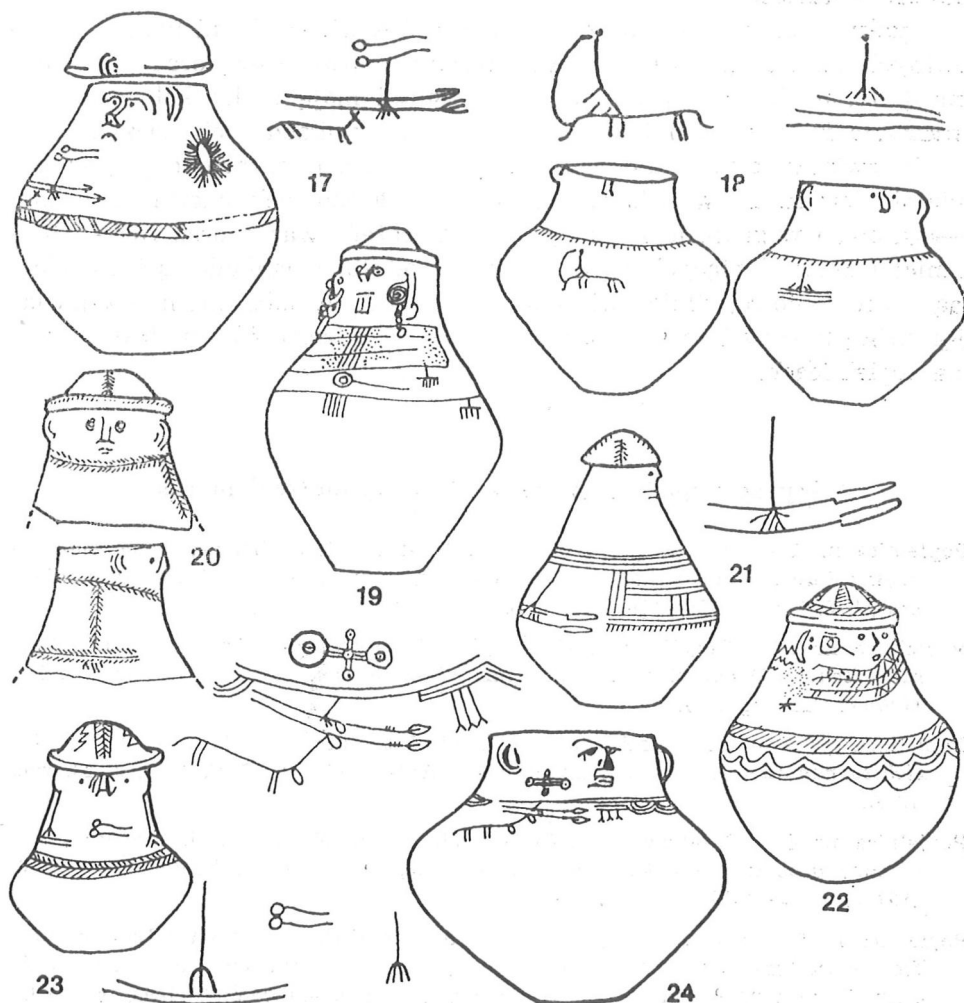
¹⁸ J. Sylwestrowicz, *Interpretacja znaczenia motywów...*, s. 14; L. J. Łuka, *Obrządek pogrzebowy i wierzenia...*, s. 80—81.

¹⁹ J. Sylwestrowicz, *Interpretacja znaczenia motywów...*, s. 12.

one funkcję dosłowną, w drugim niejako dodatkowo na płaszczyźnie wierzeniowej miały znaczenie alegoryczne.

Punkt piąty, wykazujący, że w 5 przypadkach oszczepom towarzyszył wizerunek zwierzęcia, potwierdza naszym zdaniem wysunięty wcześniej pogląd dotyczący idei wytwarzania popielnic z wyobrażeniem rąk. Mianowicie intencją wyżej wymienionych naczyń było przypuszczalnie odtworzenie najczęstszego lub najważniejszego zajęcia w życiu codziennym pochowanego mężczyzny, jakim w tym wypadku było polowanie na zwierzęta.

Wszystkie przedstawione powyżej wnioski budzą wiele zastrzeżeń choćby z tego względu, że istnieje znaczna liczba popielnic twarzowych

Tabl. III. Popielnice twarzowe z wyobrażeniem rąk, nr 17—24

Plate III. Face urns with representation of hands, Nos. 17—24

późbawionych jakichkolwiek wizerunków. Tym bardziej należy podkreślić, że na 25 egzemplarzy popielnic twarzowych z wyobrażeniem rąk aż 23 naczynia miały rysunek napierśnika lub oszczepu, a więc elementów umożliwiających określenie płci pochowanych w nich osobników.

Pozostaje jeszcze jedna możliwość wyjaśnienia kwestii dotyczącej nadbudowy ideologicznej towarzyszącej wytwarzaniu popielnic twarzowych. Jest ona w dużej mierze spekulatywna i odnosi się wyłącznie do urn twarzowych z wyobrażeniem rąk. Według niej przyjąć można, że wyobrażenia twarzy, rąk i różnych przedmiotów stanowiły jedną całość i symbolizować postać zmarłego. Jest to tym bardziej prawdopodobne, że niektóre rysunki twarzy mają wyraźnie cechy męskie, a inne cechy kobiece.

Chodzi tutaj szczególnie o urny nr 3, 6, 7 z wizerunkami twarzy o wyraźnych cechach męskich i z wyobrażeniami oszczepów, oraz popielnice nr 8, 10, na których przedstawione rysunki mają cechy kobiece, a towarzyszą im napierśniki znajdujące się na szyjkach tych naczyń.

W związku z tym można wysunąć hipotezę, iż wyrób tego typu popielnic jest konsekwencją silnego wpływu grobowych naczyń etruskich — zarówno w zakresie formy jak i wyobrażeń twarzy oraz rąk — niemniej jednak różniących się od etruskich odrębną nadbudową ideologiczną i wierzeniową, silnie związaną z miejscowym substratem przejawiającym się między innymi w dendroformizmie wizerunków umieszczanych na popielnicach.

Wykaz popielnic twarzowych z wyobrażeniem rąk

- Popielnica nr 1 — Binino, gm. Ostroróg. Literatura: L. J. Łuka, *Nowe cmentarzyska kultury pomorskiej w Wielkopolsce*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 8, 1958, s. 150—178, tabl. 1: 6.
- Popielnica nr 2 — Gogolin, gm. Grudziądz. Literatura: A. Lissauer, *Die Prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*, Leipzig 1887.
- Popielnica nr 3 — Karczemki, gm. Szemud. Literatura: W. La Baume, *Gesichtsurnen und Hausurnen*, „*Archiv für Anthropologie*”, N.F, 1935, s. 23, ryc. 16 A.
- Popielnica nr 4 — Jabłkowo, gm. Skoki. Literatura: W. Hensel, *Cmentarzysko kultury grobów skrzynkowych w Jabłkowie*, „*Przegląd Archeologiczny*”, t. 6, 1937, s. 86—95, tabl. XV, ryc. 4 a, b, c.
- Popielnica nr 5 — Kierwałd, gm. Morzeszczyn. Literatura: „*Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, Vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreussischen Provinzial-Museum*”, 1893, s. 30/33, fig. 21/22.
- Popielnica nr 6 — Karczemki, gm. Szemud. Literatura: „*Amtlicher Bericht...*”, 1901, s. 37/38, fig. 15.

- Popielnica nr 7 — Karczemki, gm. Szemud. Literatura: W. La Baume, *Gesichtsurnen und Hausurnen*, „Archiv für Anthropologie”, N.F., 1935, s. 23, rys. 16 C.
- Popielnica nr 8 — Klonowo Dolne, gm. Przywidz. Literatura: „Gothiskandza”, H. 1, 1939, s. 22/23, ryc. 27 C.
- Popielnica nr 9 — Wierzchucin, gm. Koronowo. Literatura: W. La Baume, *Gesichtsurnen...*, s. 23, ryc. 27 C.
- Popielnica nr 10 — Pobłocie, gm. Linia. Literatura: „Amtlicher Bericht...”, 1907, s. 21.
- Popielnica nr 11 — Pomorze Wschodnie. Literatura: G. Berendt, *Nachtrag zu den Pommerlischen Gesichtsurnen*, 1877, s. 132/133, ryc. 11.
- Popielnica nr 12 — Gdynia-Redłowo. Literatura: A. Lissauer, *Die Praehistorischen Denkmaler...* s. 104; L. J. Łuka, *Kultura wschodniopomorska na Pomorzu Gdańskim*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1966, s. 123.
- Popielnica nr 13 — Gdynia-Redłowo. Literatura: A. Lissauer, *Die Praehistorischen Denkmaler...* s. 104; L. J. Łuka, *Kultura wschodniopomorska...*, s. 123 i 490, ryc. 1b.
- Popielnica nr 14 — Pęgowo, gm. Kolbudy Górne. Literatura: „Amtlicher Bericht...”, 1906, s. 23/24, ryc. 9 i 10.
- Popielnica nr 15 — Gdańsk-Owczarnia. Literatura: G. Berendt, *Die Pommerlischen Gesichtsurnen*, „Schriften der Physikal ökonomischen Gesellschaft”, Bd. 15, s. 119/120, tabl. 3, ryc. 25.
- Popielnica nr 16 — Świchowo, gm. Lębork. Literatura: W. La Baume, *Gesichtsurnen...*, s. 23, tabl. 18 D.
- Popielnica nr 17 — Gdynia-Redłowo. Literatura: A. Lissauer, *Die Praehistorischen Denkmaler...*, s. 104; L. J. Łuka, *Kultura wschodniopomorska...*, s. 490, ryc. 1a.
- Popielnica nr 18 — Reda, miasto. Literatura: W. La Baume, *Die Pommerlischen Gesichtsurnen*, Mainz 1963.
- Popielnica nr 19 — Zęblewo, gm. Szemud. Literatura: A. Lissauer, *Die Praehistorischen Denkmaler...*, s. 109/110, tabl. III, fig. 13.
- Popielnica nr 20 — Lednogóra, gm. Gniezno. Literatura: G. Berendt, *Nachtrag zu den Pommerlischen Gesichtsurnen*, 1878, tabl. IV, ryc. 66 a i b.
- Popielnica nr 21 — Samostrzel, gm. Wyrzysk. Literatura: G. Ossowski, *Prusy Królewskie*, Kraków 1879, s. 105, ryc. 7—9.
- Popielnica nr 22 — Klonowo Dolne, gm. Przywidz. Literatura: „Gothiskandza”, H. 1, 1939, s. 26/27, ryc. 4.
- Popielnica nr 23 — pow. czarnkowski. Literatura: G. Berendt, *Nachtrag zu den...*, s. 158.
- Popielnica nr 24 — Zakrzewo, gm. Złotów. Literatura: „Amtlicher Bericht...”, 1895, s. 39/40, fig. 14—16.

OLGIERD FELCZAK

**EAST POMORZE CULTURE CEMETERY AT SYCHOWO, LUZINO PARISH
AND THE QUESTION OF REPRESENTATIONS OF HANDS**

Summary

The East Pomorze (Pomorania) Culture cemetery at Sychowo is in a particularly well situated area ecologically, in the region of two rivers, the Bolszewka and the Gościcina, within which an exceptionally dense Early Iron Age settlement network has been found. Excavations in the cemetery uncovered 4 chest graves and two objects of a different function, one of which being interpreted as the remains of a funeral banquet. On average, each grave contained two urns, these containing only burnt human without the remains of the pyre on which the bodies of the dead were burnt. An anthropological analysis of the bones proved there to have been eight people buried in the cemetery: three women, one man, two younger children, two older and one new-born child.

The sepulchral vessels worthy of special note include a small pear-shaped and incised urn, and a large face-urn, unique in that it has the representation of hands on the belly. Basing on these two urns, the cemetery was dated as Hallstatt D.

As the result of finding the urn with the representation of the hands, the second part of the article has been devoted to all the known urns of this type. In order to obtain constructive conclusions in respect of the vessels in question, quantitative and comparative analyses have been carried out on the basis of tabular lists of features. From the results obtained, the author drew up two concepts of the ideological superstructure related to the production of urns with representations of hands. According to the first, it should be assumed that under the influence of impulses originating from the Etruscans, which, in turn, stimulated the cult of the goddess of life and death coded into the consciousness of the local population, which took up the production of urns with the representation of a face depicting the goddess. Simultaneously, images of objects (javelins, berast-plates, necklaces, fibulae) symbolizing the sex of the dead person, were made on the urns.

According to the second concept — much less probable — it was assumed that the production of the urns was the consequence of the strong, influence of Etruscan grave vessels, both in respect of form and the representation of faces and hands. It differed, however, from the Etruscan in ideological and religious superstructure closely related with the local substratum revealed, among other things, in the dendroformity of the images on the urns.